

Pavel Štoll

RECENZE NA MONOGRAFII LUBOŠE ŠVECE:
PERESTROJKA, POBALTSKÉ REPUBLIKY
A ČESKOSLOVENSKO 1988-1991

Švec, L., *Perestrojka, pobaltské republiky a Československo 1988-1991*, Praha: Dokořán, 391 s., ISBN 978-80-7363-564-0

Nejnovější monografie Luboše Švece je věnována historickým procesům a událostem, které stály u zrodu současné podoby východní a střední Evropy. Ačkoli jde o období poměrně nedávné, existuje už o něm rozsáhlá odborná literatura, kterou autor ve své práci shrnuje a na niž inovativně navazuje. Pokročilá jsou zvláště bádání o sovětské perestrojce, která Švec obohacuje zatím nejpodrobnější českou analýzou procesů pobaltské „zpívající revoluce“. Zcela originálním přínosem monografie je pak výzkum trilaterálních vztahů mezi sovětským ústředím, Pobaltím a Československem na přelomu 80. a 90. let, jenž vychází z rozsáhlých a dosud většinou nezpracovaných historických pramenů jak z oficiálních, tak ze soukromých archivů. Analýza české, resp. československé reflexe demokratizačního a státně emancipačního procesu pobaltských národů je také hlavním cílem této publikace (s. 33).

Švec ovšem uvažuje v širokých souvislostech, a proto nejprve podává důkladný výklad pojmu a periodizace perestrojky, zejména z hlediska národnostní politiky a konfliktů. Ukazuje, že v tomto ohledu „perestrojka nevypěstovala, ale pouze sklízela shnilé plody leninského a především stalinského systému“ (s. 54) a že existoval model pobaltský a model kavkazský. První z nich vycházel z historické zkušenosti meziválečné státní nezávislosti a občanské společnosti (byť dočasně omezené autoritářskými režimy) a usiloval o co největší samostatnost na sovětském centru, zatímco druhý se vyznačoval koexistencí rodových tradic se sovětským systémem, nacionální vypjatostí a ozbrojenými konflikty i mezi jednotlivými národnostmi navzájem. Při podrobném rozboru sovětského federalismu a historických příčin pobaltské revoluce Švec zdůrazňuje paradox, že Lenin už v roce 1916 odmítal koncepci Ruska jako žalaře národů a v následujícím roce se právo na odtržení stalo

jedním z hlavních principů bolševiků, jejichž tehdejší postoj „... byl k sebeurčení národů z ruských politických stran nejpříznivější“ (s. 63). Lenin dokonce musel v roce 1918 přesvědčovat pobaltské bolševiky, aby se nespokojili s autonomií v rámci Sovětského Ruska, ale aby vyhlásili samostatné sovětské republiky, byť vojensky udržované Ruskem. O dva roky později Rusko mírovými smlouvami uznalo nezávislost Estonska, Lotyšska a Litvy a „na věčné časy“ se zřeklo svých nároků vůči těmto zemím a národům. Tento právní závazek byl jednostranně anulován podpisem tajných dodatků paktu Molotov–Ribbentrop v roce 1939, v nichž se nejprve Lotyšsko a Estonsko a dodatečně i Litva dostaly do sovětské zájmové sféry. V následujícím roce byly okupovány a anektovány Sovětským svazem, což po celé poválečné období neuznávala většina západních zemí, nejdůsledněji Spojené státy. Právě mezi-válečná státnost a ignorace mezinárodního práva při její likvidaci pobaltské státy odlišovaly od ostatních sovětských republik a staly se hlavním důvodem, proč tyto republiky stály v čele perestrojky a následně zahájily proces rozpadu Sovětského svazu. Švec vyzdvihuje zásadní význam paktu Molotov–Ribbentrop v pobaltském zápasu za obnovení nezávislosti, připomíná lidský řetěz z Vilniusu přes Rigu do Tallinnu k výročí paktu v roce 1989 a úsilí sovětského vedení co nejdéle popírat existenci tajných dodatků. Jejich originály byly objeveny v ruském prezidentském archivu až po rozpadu Sovětského svazu.

Švec dále detailně analyzuje průběh „zpívající revoluce“ a úlohu estonské a lotyšské Lidové fronty a litevského Hnutí na podporu perestrojky, zkráceně Sajūdisu, v tomto procesu. Tyto organizace spjaté s reformními křídly místních komunistických stran byly sovětským vedením zpočátku vnímány jako lidová podpora perestrojky, nakonec se však staly vůdčí silou hnutí za obnovení nezávislosti. Jejich obdobou v Československu v žádném případě nebyla Národní fronta (jak se někdy chybně překládaly a interpretovaly), nýbrž Občanské fórum či Verejnosť proti násiliu. Zatímco emancipační proces zahájilo už v roce 1988 Estonsko, od roku 1990 se do jeho čela postavila Litva, která jako první vyhlásila obnovu své státnosti, a to bez přechodného období. Litva se od zbytku Pobaltí lišila vědomím své středověké státnosti a také nekompromisním kurzem svého hlavního představitele, nekomunisty Vytautase Landsbergise. Na autora této recenze silně zapůsobil svým ducha-plným výrokem, že Litva nehodlá vystupovat ze Sovětského svazu, jelikož do něj nikdy nevstoupila, naopak si přeje, aby Sovětský svaz vystoupil z ní. Sovětské ústředí se však rozhodlo potrestat Litvu ekonomickou blokádou a na začátku roku 1991 dokonce krveprolitím u vilniuské televizní věže, které pokračovalo i v Rize u budovy ministerstva vnitra.

Jak už bylo řečeno, nejoriginálnější částí monografie je analýza české reflexe těchto událostí. Švec ji opět zasazuje do širšího kontextu vztahu vedení KSČ k sovětské perestrojce, jeho obav z možné revize hodnocení okupace Československa v roce 1968 (která měla v Pobaltí zvláště široký ohlas) i ze ztráty vedoucí úlohy komunistické strany, podobně jako k tomu směřovaly pobaltské republiky. Již před

listopadem 1989 však existovaly první kontakty pobaltských aktivistů s českými disidenty, v pobaltském tisku vycházely zprávy o českém disentu a zejména o Václavu Havlovi. Od roku 1974 působilo neformální sdružení československých přátel Pobaltí a překladatelů především z estonštiny Baltský svaz pod vedením literárního vědce Vladimíra Macury. V letech 1990 a 1991 pak vznikly Česko-lotyšský klub, Československo-litevská společnost a Česko-estonský klub, které spolu s dalšími, zejména studentskými organizacemi organizovaly demonstrace, petice a dokonce i blokádu sovětského velvyslanectví. Z politiků k solidaritě s Pobaltím nejvíce přispěl Václav Havel, jenž nabízel zprostředkování jednání mezi Litvou a svazovým centrem (Gorbačov na jeho telegram vůbec neodpověděl), v květnu roku 1990 pozval do Prahy předsedu litevského parlamentu Vytautase Landsbergise (byla to jeho první oficiální zahraniční cesta), požadoval pro Pobaltí status pozorovatele KBSE (což vyvolalo roztržku s Gorbačovem) a jeho kancelář zpracovala plán pomoci Litvě, včetně zřízení zájmových kanceláří (k čemuž nedošlo). Po tragických událostech na počátku roku 1991 se aktivizovali nejen novináři, poslanci (zvláště jejich Baltská skupina) a další politici, ale i veřejnost: pod petici za uznání nezávislosti Pobaltí se podepsalo více než 28 000 osob. Švec ovšem dokumentuje, že Pobaltí právě od Československa se zkušeností roku 1968 a s Václavem Havlem v čele očekávalo výraznější pomoc a menší ohledy na ekonomickou závislost na Sovětském svazu a na zdar Gorbačovovy perestrojky. Československo sice na začátku srpna 1991 s pobaltskými státy podepsalo dohody o obchodních vztazích a vědecko-technické spolupráci, ovšem v době srpnového puče otálelo s uznáním pobaltské nezávislosti natolik, že ho předběhlo několik desítek států, včetně Ruska a většiny západní a střední Evropy. Poslanci Federálního shromáždění Miroslav Sychra a Peter Kulan už během puče konstatovali, že „... Československo ztratilo v Pobaltí glanc, který mělo ještě před půl rokem“ (s. 262) a Křesťanskodemokratická strana tehdy ironicky prohlásila: „Je naděje, že nebudeme úplně poslední zemí, která suverenitu těchto zemí uzná“ (tamtéž).

Luboš Švec je nejvýznamnějším českým odborníkem na historii Pobaltí, kromě recenzované knihy je autorem prvních souhrnných českých *Dějin pobaltských zemí* (1996), monografie *Československo a pobaltské státy v letech 1918-1939* (2001) a dalších průkopnických textů. Jeho badatelský styl se vyznačuje důkladnou a přesnou prací s prameny a fakty, která uvážlivě nahlíží v širokých kontextech a ve srovnání. Jeho specifická kvalifikace spočívá v tom, že používá nejen prameny a literaturu ve světových jazycích, ale díky znalostem litevštiny, lotyštiny a estonštiny je mu přístupná i sebereflexe zkoumaných národů, čímž se jeho výzkum stává ucelenějším a objektivnějším. Jako přímý účastník některých událostí uváděných v této monografii mohu potvrdit přesnost jejich popisu, a to do nejmenších detailů. To ostatně dokládají i připojené vzpomínky aktivistů Baltského svazu, dokumenty a fotografie. Jako bývalý Švecův spolužák při studiu lotyštiny si na závěr dovoluji opravit jen diakritiku dvou lotyšských jmen: správně má být Berklavs a Ašeradens.